

L'observació com a estratègia en el desplegament dels processos de canvi en la formació permanent del professorat: reflexió al voltant d'una experiència concreta

Introducció

M'ha semblat que per encetar la reflexió i el debat sobre el tema que ens hem plantejat, la tasca d'observació dins del procés complex que significa una activitat de formació permanent del professorat, podia anar bé introduir una experiència pràctica a partir de la qual es puguin sistematitzar idees i matitzar conceptualitzacions.

Aquesta experiència s'enmarca dins d'un Seminari que hem anomenat "Formació Personal Integrada", la realització del qual comparteixo amb una especialista del camp de les tècniques corporals, Antonia Rufach, de Martorell, justament perquè el Seminari gira al voltant de tres eixos fonamentals que requereixen la presència d'aquest tipus d'especialització. Un dels eixos és una tasca de sensibilització a nivell corporal per tal de desenvolupar un major grau de la nostra consciència global que sovint tenim exigentment abandonat quan en realitat és el nostre propi cos la base en la que s'hi instal·len les empremtes de tota la nostra història personal, a la vegada que és el focus, sosteniment, punt de partida, diguem-li com volguem, de les nostres sensacions, emocions, pensaments i accions.

Un altre eix descansa en la reflexió teòrica sobre la pròpia pràctica, és a dir, utilitzar la realitat concreta de la tasca quotidiana de les mestres participants per tal d'analitzar el que hi passa intentant entendre les situacions amb les que ens trobem per tal de poder-les situar en marcs explicatius més precisos, coherents i susceptibles de ser generalitzats. És en aquest segon eix sobre el que hem desenvolupat la tasca d'observació que a continuació explicaré.

Un tercer eix fa referència a dissenyar i desplegar projectes concrets que siguin d'interès i iniciativa de les persones participants, que es van agrupar en funció d'expectatives comunes, reunint en un mateix projecte a unes quatre o cinc mestres representants de dues o tres escoles. En el fons es tracta de portar a terme una presa de consciència global a partir de l'àmbit personal, de l'àmbit teòric i de l'àmbit més pràctic, a la recerca, en última instància, del desenvolupament de processos de canvi significatius envers un entorn de coherència educativa més integradora.

El grup que forma part d'aquest Seminari, que es realitza a Igualada, està compost per unes vint mestres d'unes nou escoles de la zona, i té els seus antecedents, que es remunten al curs passat, en un Seminari sobre la Pedagogia dels Racons, com a grup més general, encara que hi ha persones amb les que hi vinc treballant en diferents activitats des de fa uns quatre o cinc anys. Es fa una sessió setmanal d'una durada de dues hores, durant els mesos de Setembre fins Abril. El Seminari ha acabat amb unes jornades intensives de treball corporal que es van fer ara fa dos caps de setmana en una casa de colònies, i que tal i com ens hem plantejat inicialment van ser un èxit important per la gratificació que va significar per les persones que hi vàrem participar, entre d'altres coses perquè va ser una manera força coherent de tancar el treball encetat. Com anècdota, comentaria que el treball es va centrar en la vivència de la pell, com a continent, límit, frontera, podríem donar-li molts matisos, que permet la fluidès entre l'interior i l'exterior, eix fonamental de la dinàmica de descentrament de

l'individu, així com la vivència de la dialèctica permanent que existeix entre l'expansió i la concentració, lligada als processos de canvi i creixement personal.

Justament el disseny del Seminari actual va nèixer a partir de la necessitat de donar resposta a les expectatives que havien aparegut durant el curs passat després del treball d'observació sistemàtica de les produccions dels nens i nenes en el racó de les construccions.

Plantejament de la tasca d'observació

L'origen de l'activitat concreta d'observació es va desenvolupar a partir d'una primera sessió de reflexió després de dues sessions de treball corporal en les que s'havia centrat l'atenció en els eixos corporals i els recolçaments. En el moment que vàrem començar a traslladar el símil d'aquests eixos i recolçaments referits a la nostra tasca educativa a l'escola, va aparèixer la discussió al voltant de la comunicació, que per altra banda, i no aleatòriament, era el discurs de fons del Seminari. Després de tota una sèrie de conceptualitzacions i esquematitzacions del tema es va veure que per aprofundir en el camp de la comunicació, amb un cert rigor, calia anar a veure què és el que està passant a les classes, amb la nostra intervenció concreta i les produccions i accions dels nens i nenes, per tant, calia fer un treball d'observació, sinó sistemàtica, al menys significativa en un grau suficient com per poguer-ne treure conclusions constructives.

Oberta l'aportació d'idees per concretar la tasca d'observació, entre d'altres, com per exemple tornar a observar el racó de les construccions, o alguna activitat de racons, o fins i tot alguna activitat dirigida pel o per la mestra, es va acordar centrar-la en els primers minuts d'entrades i sortides de la classe, uns moments força informals i de poca responsabilitat aparent per part de l'educador/ra, tot i que després s'han vist les grans aportacions que ens ha permès fer, fins i tot més enllà de les nostres inquietuds inicials.

Inicialment van aparèixer moltes dubtes sobre com s'havia de fer l'observació, fins i tot des de quan s'havia de considerar que començava aquesta, des del moment en que els nens i nenes entren per la porta del pati, o des del moment en que deixen la bata, i coses per l'estil. Hi havia dubtes de tots colors, però es va anar rebaxant l'índex d'ansietat a base de desdramatitzar quines eren les pretensions de la feina i aclarint que es tractava de recollir alguna informació d'aquests primers moments i que tenint en compte les aportacions de totes les persones seria la manera d'enriquir l'experiència individual. També es van donar pautes concretes aclarint la major part de dubtes possibles i finalment el grup se'n van anar amb la sensació de que dintre d'un cert nivell de confusió hi havia la suficient seguretat com per posar-se a treballar, tot i que sempre que en un Seminari o assessorament es posen deures apareixen resistències importants, encara que en diferents graus i de diferent tipologia. De totes maneres és un fet a estudiar que no es pot justificar només amb el típic, i real sens dubte, cansament dels i les mestres.

Per il·lustrar una mica quines van ser les ajudes que es van oferir per clarificar com desplegar l'observació, a part de les aportacions de persones del grup que ja havien tingut alguna experiència en aquest sentit i les van plantejar a les seves companyes, podria citar:

. la podien fer elles soles, durant el mateix moment de la situació, o en una estoneta a l'hora del pati o al migdia, igual que els hi podia fer alguna companya del cicle, directament o a partir d'una grabació en video

. es podien ajudar amb alguna sencilla pauta d'observació oberta que elles mateixes haguessin confeccionat, o la podien fer merament descriptiva, o combinadament; si es decidien utilitzar alguna petita pauta hi podien incorporar elements com: Interrelacions entre ells i elles, i amb l'adult, tipus de verbalitzacions i tò utilitzat, ocupació de l'espai, tipus de materials amb els que interaccionen, actituds corporals que posen de manifest, ritmes en les accions, i un llarg etcètera que es podria afegir

Es feria etern explicar totes les visicituds de la primera sessió de buidatge de les observacions realitzades, així com de les tres o quatre sessions més que vàrem dedicar a desenvolupar la tasca que ens havíem proposat, i em sembla que pot ser més útil sintetitzar els passos que es varen fer i explicar un mínim de les conclusions a les que vàrem arribar.

En el fons ens estavem plantejant una tasca en set apartats concrets que configuren tres fases determinades:

A. Moment dels referents previs i la planificació

A.1 Presa de les decisions sobre què observar (tenint en compte desitjos, interessos, necessitats, i clarificant el per què la necessitat de fer aquesta tasca d'observació, com a estratègia de formació i com a concreció sobre la temàtica en concret)

A.2 Clarificació del com desenvolupar la tasca

A.3 Es posa en funcionament tot el marc de l'experiència personal, tant en tasques d'observació com en el tema en concret i s'elaboren suposicions que després poden convertir-se en hipòtesis de treball que arriben a marcar la dinàmica de l'observació o sencillament conservar-se com a punts de referència per constatar més endavant

B. Desenvolupament de la tasca d'observació com a tal

B.4 Observació "in situ" a partir del desplegament d'estratègies previstes en la planificació

B.5 Buidatge de les informacions obtingudes, constatació de les repeticions i de les evidències especials

B.6 Organització d'aquests fets constatats

C. Recerca del sentit dels fets constatats

C.7 Un cop s'han clarificat les repeticions, els contrastos, les anècdotes de les observacions realitzades, evidentment tot això en el marc de l'aportació de tot el grup que serà el que enriqueix el treball, no resulta massa difícil trobar aquest sentit perquè si es té cura de fer diferents nivells de síntesi de les observacions repetides es pot arribar a resumir-les en una sola paraula, o en una petita frase, que ja de per sí tenen un sentit pràcticament intrínsec. A partir d'aquest sentit és quan n'obtenim el màxim de benefici i enriquiment d'aquesta activitat, encara que mai no hem d'oblidar les aportacions permanents que es van donant durant tot el procés. Aquest enriquiment final ens permetrà entre d'altres possibles coses:

. prendre consciència del que està succeint i veure quins d'aquests fets eren reconeguts i treballats per nosaltres i quins no, intentant entendre per què era d'aquesta manera, però sobretot cercant mesures d'actuació pràctica que ens permetin

modificar la situació i millorar-la, ajustant-la millor a la realitat dels nens i nenes amb els que estiguem treballant. Aquest és un camí significatiu d'un procés de canvi que no sols afectarà a la nostra manera de posicionar-nos davant dels nens i nenes, per tant des d'una perspectiva professional, sino que també ens obrirà petites llums respecte a les nostres projeccions emotives i personals, per la qual cosa també ens permetrà conèixer-nos millor a nosaltres mateixos, en un procés de creixement personal més global

- . tenir i generar més elements significatius per la generalització dels fets que s'hagin donat en aquesta situació observada a d'altres possibles situacions sobre les que no podem incidir de la mateixa forma però que poden mantenir una certa relació amb ella, sigui del caire que sigui

- . aquestes dues aportacions es poden aglutinar en un aspecte també molt important com pot ser el de que les tasques d'observació siguin un camí de regulació que inicialment afecti al o la docent, a nivell de l'àmbit de l'espai i el temps (com conceptualitzar-lo, com planificar-lo, com vivenciar-lo), i també a nivell de les activitats i les actituds (en aquest sentit les evidències són molt espectaculars i possiblement, en grups que encara no tenen una certa tradició en les activitats d'observació, sigui una de les aportacions més importants que s'obtinguin; recordo el comentari d'una mestra que va dir, en una de les últimes sessions: "avui me n'he adonat de més coses sobre la meua feina que durant molt de temps abans en que veia que passaven coses a la classe però no hi trobava l'explicació" (recordem que estic fent referència a una activitat d'observació que es limitava als primers moments d'entrada de classe)), i que posteriorment, com a resultat d'un cert modelament, es pugui traslladar tot això als propis nens i nenes; aquesta regulació, sens dubte, va lligada a la idea que compartim sobre el tipus d'avaluació que pot ser més significativa, i ens permet, no sols tot el que hem dit sinó també com a estratègia de regulació del propi procés d'observació i del propi procés de desplegament de les activitats que desenvolupem a l'aula

Un dels resultats de tot aquest itinerari és el de l'adquisició d'una major competència en la nostra intervenció pràctica, encara que en moments inicials només es redueixi a una major seguretat i confiança en el que estem fent i al reconeixement de les nostres pròpies limitacions.

I m'agradaria recordar aquí que em plantejo la tasca d'observació com una estratègia a priori, és a dir, com una expectativa, com una eina a utilitzar en les activitats de formació permanent, però que sempre acaba apareixent com una necessitat inexorable a l'hora de la pràctica.

Posaré algun exemple pràctic d'una petita part del procés que vàrem desenvolupar. Algunes de les descripcions que es van fer deien el següent:

- . n'hi ha que sempre han de dir alguna cosa
- . els més tímids busquen a l'adult amb la mirada
- . un nen pica a l'armari: truc, truc, qui hi ha ?
- . un nen es posa la bata fent de fantasma
- . canten i parlen entre ells
- . el material és comú però els nens, quan comencen a seure, agafen llapis, goma i bolígraf i no els deixen anar

- . el que porten els nens de casa és motiu de conversa, sembla que l'interès per les coses canvia si se'n parla en el moment d'entrar o bé se'ls fa esperar a la rotllana
- . n'hi ha que sempre es queden els últims i saluden la mestra quan no hi ha ningú
- . fan un recorregut ràpid per les taules per enterar-se de tot el que passa
- . uns miren els penjadors i van dient els noms dels nens de la classe i resalten als que falten
- . passegen amb la jaqueta posada mirant a tothom i sense dir res
- ...

Aquestes són algunes de les moltes observacions que es van realitzar. A l'hora de constatar-ne les repeticions i les anècdotes, després d'haver fet ja un esforç de síntesi, ens van sortir algunes de les següents paraules:

- . necessitat del reconeixement permanent de l'adult
- . interacció entre ells i elles
- . reconeixement dels espais, els materials i les persones
- . efectes positius de l'espontaneïtat
- ...

Entre moltes altres repeticions i anècdotes que es van elaborar es va veure que els nens i nenes posaven de manifest una necessitat molt important de seguretat davant del canvi i/o inici d'una activitat, que el factor comunicatiu es movilitzava com una prioritat en un context de tipus obert, així com la curiositat. Aquests, entre molts d'altres elements de reflexió es van contrastar amb el fet de que sovint nosaltres actuem d'esquenes a aquesta realitat, lluny d'aquestes evidències que són tan significatives pels nens i que a nosaltres ens poden semblar anecdòtiques. Sovint se'ns fa difícil acceptar que els nens i nenes, que han conviscut en un marc de material col·lectiu compartit, tinguin una certa obsessió, en alguns casos, per acaparar material, per ocupar el seu propi lloc a la classe, i assentar-se amb la seva cadira. I és que moltes d'aquestes coses formen part de la dinàmica del creixement de la persona i com a tals configuren la seva manera de ser i d'estar en el món, i que, de no reconèixer-les, estem abocats a donar-nos de cap contra la paret.

Els nens i nenes, cada vegada més en la nostra societat competitiva, vertiginosament ràpida, poc afectuosa en les seves formes i fons, necessiten miralls positius que els reforcin la seva autoestima, necessiten elements de ressitució i continuïtat, necessiten trobar marcs de comunicació significatius en els que poder experimentar els seus neguits sense sentir-se culpabilitzats i a on trobar-hi també els límits que cada vegada estan, socialment, més difuminats. Però no sols això, també posen de manifest que tenen els seus propis recursos per entrar en la dinàmica del coneixement, a partir d'una curiositat important davant de la sorpresa, davant de la novetat, i en situacions obertes d'interacció, amb els demés i amb els objectes, encara que paral·lelament fagin una clara demanda d'estructuració de les seves possibilitats, per contrarrestar el seu sentit inicial d'egocentrisme, de la seva màgia omnipotent.

Moltes d'aquestes coses ens poden servir per entendre aquests primers moments d'entrada a la classe, per millorar aquesta situació, per possibilitar contextes més ajustats a les realitats que viuen els nens i nenes amb les que treballem, però també ens poden servir com a punts de referència, com a eixos d'anàlisi que podem extrapolar a d'altres situacions.

El fet de que tinguéssim temporalitzat el contingut del Seminari en dues sessions contigües de treball corporal, una dedicada a l'observació i una altra als projectes, va fer que la reflexió, de sessió en sessió, es desvinculés excessivament, fet que caldria preveure en una altra ocasió, per la qual cosa les persones participants creuen que no van acabar de treure tot el suc possible al tema. Malgrat tot, la tasca realitzada va ser per elles molt significativa, va aportar moltes dades que tenen referents claríssims en el nostre fer quotidià a l'aula i, personalment, recordo les sessions de posta en comú i d'organització de les dades com una febra d'idees i evidències que va posar de manifest que quan observem prenen tanta relevància els aspectes referits als propis nanos, com els aspectes projectats en nosaltres mateixos i mateixes.

Com a introducció per la discussió del tema potser és una mica massa ampli, però m'ha semblat que podia ser un punt de partida contextualitzat sobre el qual matitzar molts altres elements i referents que formin part de l'experiència personal de cadascuna de les persones del grup.

Carles Parellada, mestre i psicomotricista, membre de l'Equip ICE sobre la Diversitat,
Universitat Autònoma de Barcelona
Esparreguera, a 18 de maig de 1993